

SZABÓ G. GÁBOR

A szövetkezeti identitás – egy dinamikus megközelítés a szövetkezetek fejlődésének gazdasági nézőpontú elemzésére

---

A tanulmány a nyugat-európai szövetkezés lényegét és fejlődési irányait vizsgálja. A szövetkezeti rendszerek elemzéséhez szükség van az úgynevezett szövetkezeti-identitás-felfogás elemeinek és kapcsolódásainak vizsgálatára. A koncepció legfontosabb részei: a „szövetkezet” definíciója, a szövetkezetek alapvető céljai és az elérésükhöz szükséges funkciók (szerepek), valamint az úgynevezett szövetkezeti alapelvek. A felfogás segítségével végzett elemzés fő állítása, hogy a holland esetben az alapelv (a termék áll a középpontban) és a szövetkezetek célja (a tagok jövedelmének növelése) változatlanul érvényes, azonban a különböző új (marketing-, finanszírozási, szervezeti) stratégiák megvalósításához szükség van a funkciók megváltozására. További (inter-, illetve multidiszciplináris) kutatások szükségesek a szövetkezeti identitás vizsgálatára az egyes országok, ágazatok és (azon belül) tevékenységi körök és szektorok között.*

Journal of Economic Literature/EconLit Classification: Q130, L140, L220.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás célja az *új kihívásokkal szembeesülő nyugat-európai* (kiemelten holland) *szövetkezés lényegének és fejlődési irányainak közgazdasági elemzése*. A kutatás empirikus része (elsősorban a holland és részben a dán) marketing- és feldolgozó- (alapvetően tej-) szövetkezetekre vonatkozott, mivel elsősorban ebben a körben zajlanak azok a legérdekesebb változások, amelyek jelzik a jövőben bekövetkező változások fő irányát.

A vizsgálat abból indult ki, hogy a – a tagszervezeteken, szövetségeken keresztül, körülbelül 800 millió taggal rendelkező – Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (SZNSZ) által 1995-ben deklarált úgynevezett szövetkezeti identitás megközelítése¹ nem alkalmas alap a (mezőgazdasági) szövetkezés lényegére vonatkozó, közgazdasági szempontú vizsgálatokra. Különösen nem használható ez a megközelítés a valós (gazdasági) helyzethez alkalmazkodó fejlődési utak megértésére. A magas taglétszámon kívül növeli az említett nyilatkozat súlyát, hogy számos országban, így Magyarországon is, ez szolgál a szövetkezetekkel kapcsolatos jogi szabályozás, illetve az esetleges támogatási jogcímek megha-

* A tanulmány – terjedelmi okokból – rövidített és átszerkesztett változata a Transition in Agriculture – Agricultural Economics in Transition című jubileumi konferencián (MTA KTI, 2004. november 7–8.) elhangzott előadásnak. A szerző köszöni *Kostas Karantininis* értékes megjegyzéseit és a kutatások kiterjesztésre vonatkozó ajánlásait, valamint *Kispál Vitai Zsuzsanna* hozzászólását. Az írás alapjául szolgáló kutatást a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a holland NUFFIC tette lehetővé. Külön köszönet a Holland Szövetkezeti Tanács (NCR) és a Wageningeni Egyetem (WU) kollektívájának önzetlen segítségükért. A kutatást az OTKA (F025983 és F038082) és az OKTK (A/0118/2004) támogatta.

¹ ICA [1995], MacPherson [1994], SZNSZ [1995].

tározásának alapjául. Szintén fontos probléma, hogy a közvélemény – és így a lehetséges szövetkezeti tagok – számára az SZNSZ állásfoglalása (különösen az úgynevezett egy tag–egy szavazat elve) kialakít egy, a környezethez alkalmazkodni nem tudó, elavult szövetkezetről elterjedő elképzelést. Ez erősen befolyásolja a szövetkezetek valós gazdasági szerepének megítélését, versenyképességét is. A holland (és részben a dán) szövetkezés fejlődési tendenciáit vizsgálva jutottunk el a szövetkezeti identitás koncepció² megfogalmazására, amely módszertani alapként későbbi, akár komparatív típusú, nemzetközi szövetkezeti kutatás kiindulópontjaként is szolgálhat.

A tanulmányban először a *szövetkezeti identitás* elemeit, valamint a közöttük lévő kapcsolatokat vizsgáljuk, majd a holland szövetkezeti példát elemezzük a koncepció segítségével. Végül további kutatások szükségességét vázoljuk fel a szövetkezeti identitással és a szövetkezés lényegével kapcsolatban.

A szövetkezeti identitás – közgazdász szemmel

A szövetkezeti identitás elemei

A tanulmányban a *szövetkezeti identitás* megközelítést használjuk kiindulópontként a szövetkezés alapvető összefüggéseinek feltárásához. Ahhoz, hogy egy (mezőgazdasági) szövetkezeti rendszert megfelelően elemezni tudjunk, szükség van a szövetkezeti identitást alkotó elemek vizsgálatára. A megközelítés *legfontosabb* részei: 1. a szövetkezet *definíciója*, 2. a szövetkezetek alapvető *céljai* és az elérésükhöz szükséges *funkciók*, 3. valamint a *szövetkezeti alapelvek* bemutatása. Ezek bizonyos tekintetben „megjelenítik” a szövetkezetek lényegét, s ezért természetesen szervesen hozzátartoznak a szövetkezeti identitás felfogásához kapcsolódó koncepcióhoz.

Első pillantásra az előzőkben vázolt megközelítés igen nagy hasonlóságot mutat a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (SZNSZ) által meghirdetett új szövetkezeti identitás egyes elemeivel. Az utóbbi identitásfelfogás főbb részei:

- a *szövetkezet definíciója*,
- a (mozgalom szempontjából) lényeges *értékek* felsorolása,
- a *szövetkezeti alapelvek* (felülvizsgált) listája.

A megközelítési módot, hogy a szövetkezeteket a *szövetkezeti identitás* felfogásán keresztül elemezzük, az SZNSZ határozattervezete adta. Ennek ellenére alapvető különbség a kétféle identitásmegközelítés között, hogy az SZNSZ 1995 szeptemberében elfogadott ajánlását minden (a kötelékébe tartozó) szövetkezetre egyaránt érvényesnek tekintti. Az elméleti irodalom és az empirikus vizsgálatok azonban azt sugallják: *kétséges, hogy az egyes országok, ágazatok stb. szövetkezeti életét egységes identitás jellemezné*. Bár nyilvánvaló, hogy a – már *Ihrig* [1937] által is feltárt – gazdasági lényeg mindenfajta önszerveződésre alapuló, tehát valódi szövetkezésben³ megtalálható, azonban annak gyakorlatban való megjelenése a különböző politikai, gazdasági és társadalmi környezetben eltérő lehet.

A két identitásfelfogás között azonban más, fontos különbségek vannak. A leglényegesebb eltérés, hogy az SZNSZ [1995] megközelítése *igen erősen szociális és ideológiai színe-*

² Az az ötlet, hogy meg kellene vizsgálni a szövetkezetek céljait, alapelveit és „szükségességét” szektoronként, az Adrie Zwanenberggel 1995 januárjában folytatott beszélgetés során született. Ez ellentétben van azzal a véleménnyel, hogy meg lehet találni a szövetkezeti alapelvek egy univerzális listáját (SZNSZ [1995]). Ez volt a kiindulópont ahhoz, hogy szerző megpróbáljon kidolgozni egy „alternatív szövetkezeti identitás koncepciót”.

³ Tehát nem az állam által alapított és mesterségesen, a gazdasági szükségszerűségnek és társadalmi-kulturális környezetnek meg nem felelő szövetkezetekre gondolunk, amelyek sok fejlődő és egyes volt szocialista országban is elterjedtek.

zetű, míg az általunk vázolt inkább alkalmas a közgazdasági elemzésre. Az egész felsorolás, sőt maga a megfogalmazás mikéntje, a szóhasználat is egyfajta ideologikus atmoszférát teremt az SZNSZ-állásfoglalás körül, amely elsősorban a szövetkezetek szociális, kulturális szerepét és jelentőségét emeli ki meghatározásában. Ezzel szemben emellett érvelünk, hogy a továbbiakban a szövetkezeti identitás általunk használt felfogása a *definícion és az alapelveken kívül* tartalmazza a szövetkezetek *alapvető céljait és az azok megvalósításához szükséges funkciókat* az adott területre (például országra és/vagy tevékenységi körre, szektorra stb.) és (általában) bizonyos időszakra. E kiegészítő elemek segítségével a szövetkezetek gazdasági lényegét, jelentőségét és hatását pontosabban lehet megközelíteni.

Ezért *meg kell különböztetnünk* a szövetkezetek alapvető célját és az eléréséhez szükséges funkciókat. Egy határozott, világos szövetkezeti identitás esetében (figyelembe véve például az adott országot, ágazatot és tevékenységi kört/szektor) a fő cél változatlan, csupán a megvalósításához szükséges szerepek változnak, összhangban a világban lezajló új fejleményekkel.

A szövetkezet definíciója

A szövetkezeti elméletben és a jogi szabályozásban a szövetkezetek fogalmának sokfajta meghatározását találhatjuk meg, amelyek sokszor alapvetően különböznek egymástól. Ezek többsége általában a szövetkezet rövid összefoglalásaként született meg, s a szerzők próbáltak minden lényeges ismérvet besűríteni. Valójában ezek nem elégséges eszközök a szövetkezés lényegének feltárására, s főként nem azok közgazdasági szempontból. Ennek ellenére szükséges definiálnunk, legalábbis körülírunk, hogy mit értünk szövetkezeten. Az amerikai elképzelés, amelyet a holland felfogás is tükröz, igen röviden megfogalmazva a következő (Barton [1989a] 1. o.). „A szövetkezet egy olyan vállalkozási forma, melynek igénybe vevői egyben tulajdonosai is annak és egyben igazgatják is azt, valamint a haszonból az igénybevétel alapján részesednek.”

Lényeges az úgynevezett *hármasság*: *tulajdonos* (kockázatviselő) – *irányító* (a főbb döntéseket hozó) – *használó* (a szövetkezet szolgáltatásait igénybe vevő) megléte, amelynek értelmében a tagok egyszerre tulajdonosai a szövetkezetnek, tehát viselik a kockázatot, meghozzák a főbb döntéseket a (közös) vállalkozást illetően, és forgalmat bonyolítanak le a szövetkezettel, azaz igénybe veszik a szövetkezetet, amely a vállalkozás gazdasági tevékenységének az alapja.

Bár egészében véve a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (SZNSZ) által 1995 szeptemberében nyilvánosságra hozott szövetkezeti identitás állásfoglalás nem alkalmas alap célunk elérésére, kiindulópontja, a szövetkezet definíciója, meghatározása érdekes lehet az előbb említett amerikai és a későbbiek során említendő holland definícióval összehasonlítva. „A szövetkezet olyan személyek autonóm társulása, akik önkéntesen egyesültek abból a célból, hogy közös gazdasági, társadalmi és kulturális szükségleteiket és törekvéseiket kielégítsék egy közös tulajdonú és demokratikusan irányított vállalaton keresztül.” (SZNSZ [1995] 77. o.)

Szövetkezeti célok és funkciók

A megalakításra, létezésre *ösztönző igazi, valódi szükség* megléte központi jelentőségű a szövetkezetek hosszú távú fennmaradásában. Az (általában gazdasági) ösztönzők léte alapvető fontosságú az elsődleges szövetkezetek megalakítása és (számos esetben) azok központba szervezése során. A holland és a dán szövetkezés igen jó példa a valós gazda-

sági szükség kiemelkedő szerepének hangsúlyozására a rugalmas és életképes szövetkezeti rendszer – alulról felfelé történő – kialakításában. Mindazonáltal az adott helyzet határozza meg (legalábbis működő piacgazdaságban), hogy mely célok emelkednek ki meghatározott (gazdasági) feltételek között. Alapvetően két nagy csoportot különböztethetünk meg: *a gazdasági és a szociális, társadalmi célok* csoportját. Egyes szövetkezetek, szövetkezeti mozgalmak kitűzhetnek maguknak többfajta célt is, például gazdaságiakat és szociálisakat egyaránt. Természetesen előfordulhatnak másfajta (politikai, vallási, kulturális stb. célok) is, ezek azonban – témánk szempontjából – nem lényegesek. Összességében a *szövetkezeti identitás* gazdasági szempontú megközelítéséhez (piacgazdasági körülmények között) fontos kiindulópont jelent az első két csoport.

Kiemelkedő fontosságú elválasztani az alapvető célokat és szerepeket annak érdekében, hogy egy bizonyos fajta szövetkezés rugalmasságát és sikerét magyarázni tudjuk. A holland példa nagyon jól aláhúzza az említett megkülönböztetés fontosságát.

Figyelembe kell vennünk azt a három alapvető kapcsolatot, amely fennállhat a tag és a szövetkezet között (*van Dijk* [1994/1995]): 1. termékvonalon, 2. tőke tekintetében, 3. igazgatási-ellenőrzési vonatkozásban. Az úgynevezett gazdasági szövetkezeti alapelvek és az úgynevezett arányosság típusú alapelvek természetesen e három fő vonal mentén jönnek létre, hiszen ezek a szövetkezet és tag közötti kapcsolattal összhangban alakulnak ki.

A szövetkezeti alapelvek⁴

Bár a *szövetkezeti identitás* sok egyéb szempontot is magában foglal, esetünkben a definíciót, a célokat és a funkciókat. A legtöbb szövetkező számára azonban az úgynevezett szövetkezeti alapelvek betartása jelenti a szövetkezet valóságának feltételét. *Barton* [1989b] szerint a szövetkezeti alapelvek a definícióval együtt „... megőrzik a szövetkezet formájú vállalkozás lényeges célkitűzéseit és egyediségét.”⁵ (23. o.) Ebből a megállapításból kitűnik, hogy az alapelvek rendkívül fontosak a szövetkezeti identitás meghatározásához, s e véleményt sok más szerző is osztja (*Davis* [1995], *MacPherson* [1994], *Røkholt* [1999]).

Fontos szövetkezeti előny lehet a tagok számára a köztük *fennálló informális és esetenként szoros személyes kapcsolat*. Továbbá, a speciális szervezeti forma és döntéshozatali mechanizmus, amelyet egyébként sokszor a szövetkezetek rugalmatlansága sarokkövének tartanak, valamint az úgynevezett szövetkezeti alapelvek (*ICA* [1995], *Hakelius* [1996], *Røkholt* [1999]) *a tag és a szövetkezetek közötti bizalom formális-jogi biztosítékai*.⁶ Az említett bizalom (*Spear* [1999]) az egyik oka, hogy – más alternatív koordinációs (szerződéses) formákhoz képest – a szövetkezetek esetében az úgynevezett kapcsolatfenntartási probléma (*hold-up problem*) nem olyan jelentős (*Hendrikse–Veerman* [2001], *Karantiniis–Nielsen* [2004], *Royer* [1999], *Staatz* [1984]).

Craig–Saxena [1984] rámutatnak, hogy a szövetkezeti alapelvek ereje egyszerűségükben, világos megfogalmazásukban és könnyen érthetőségükben rejlik. Szintén jellemzője az elveknek, hogy belső konzisztenciával és logikával rendelkeznek, nagymértékben füg-

⁴ Szükséges lenne, hogy különbséget tegyünk a szövetkezetek alapelvei és az általuk alkalmazott politika és gyakorlati tevékenységek között. Hely hiányában azonban itt csak hivatkozni tudunk a témában megjelent egyik legvilágosabb írásra (*Barton* [1989b] 23. o.), amely segít eligazodni a fent említett fogalmak között.

⁵ *Barton* idézett művében a szövetkezeti alapelvek négy különböző rendszerét (a rochadeli, a hagyományos, az arányossági, illetve a jelenkori) elemzi, de ezekre terjedelmi korlátok miatt nem térünk ki.

⁶ *Ihrig* [1937] az úgynevezett szerkezeti (alapelveket) a szövetkezeti tevékenység alapjának, formai-jogi biztosítékának tartotta, de nem tekintette azokat a szövetkezeti lényeg egyedüli képviselőinek. Az úgynevezett mozgalmi elveket pedig semmiképpen sem tartotta megváltozhatatlannak, azokat rugalmasan fogta fel.

getlenül az őket körülvevő környezettől, amelyben működnek, valamint hosszú időn át érvényesek (vi. o.).

Az SZNSZ által meghatározott szövetkezeti identitás jó példáját jelenti a (gazdasági) valóságtól való nagyfokú „függetlenség” alkalmazásának. Reagálni próbálva a világban végbemenő gazdasági és szociális változásokra, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége munkacsoportot hozott létre, hogy áttekintse a szövetkezeti alapelveket és alapvető értékeket (Böök [1989], [1992]). Ennek eredményeképpen 1995 szeptemberében (Manchesterben) deklarálták az újrafogalmazott szövetkezeti identitást, amely – a már említett definíción kívül – az „alapvető értékek” megemlítése mellett, a következő alapelveket tartalmazza: 1. önkéntes és nyílt tagság; 2. demokratikus tagi ellenőrzés; 3. a tagok gazdasági részvétele; 4. autonómia és függetlenség; 5. oktatás, képzés és információ; 6. szövetkezetek közötti együttműködés; 7. közösségi felelősség (SZNSZ [1995] 77–78. o.).⁷

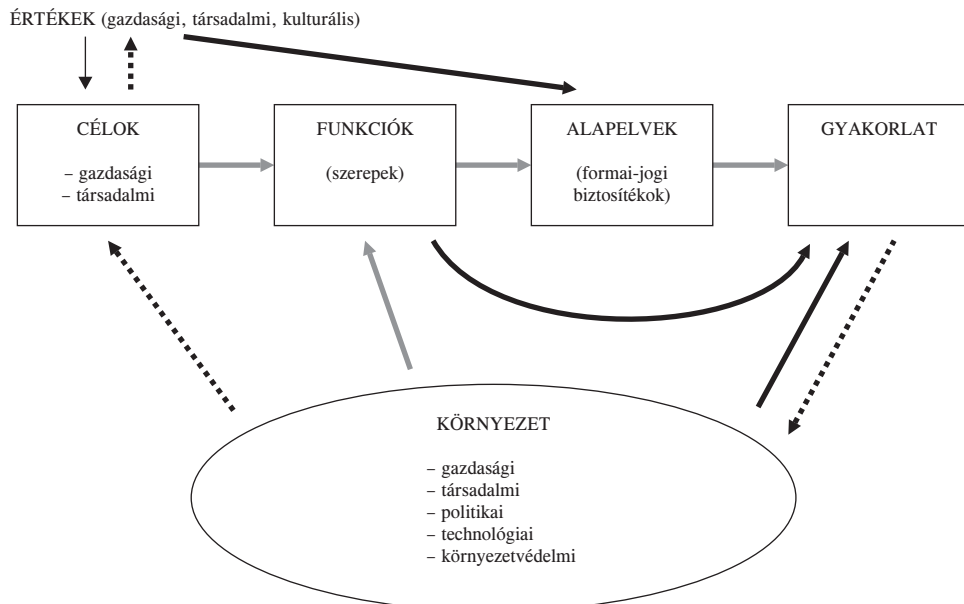
A szövetkezeti identitás elemeinek beágyazottsága és kapcsolataik⁸

Miután elemeztük a koncepció alkotórészeit, nézzük meg, hogyan kapcsolódnak ezek egymással a valós életben. Az 1. ábra bemutatja a szövetkezeti identitás elemek közötti főbb kapcsolatokat és viszonyukat a „gondolati” és „fizikai” valósághoz.

Természetesen minden társadalomban létezik az értékek egy tágabb rendszere, amely minden társadalmi tevékenységnek, így a gazdaságinak is az alapja. Az értékek három legfontosabb csoportja (gazdasági, társadalmi, kulturális) az 1. ábrán is látható. A vé-

1. ábra

A „szövetkezeti identitás” elemeinek beágyazottsága és kapcsolódásai

Forrás: Szabó [1997].

⁷ Az elvek rövid, néhány soros kifejtését az olvasó (magyarul) a már többször említett SZNSZ (1995) anyagban találhatja meg.

⁸ Bővebben lásd Szabó [1997].

kony fekete nyíl jelenti az értékek befolyásoló hatását a szövetkezeti *célokra*, amely értelemszerűen az egyes értékek társadalmi súlyától is függ. Ha a társadalom értékrendje (társadalmi tőkéje) stabil, akkor ez alapján könnyebb megfogalmazni az – akár hosszabb távon is érvényes – (szövetkezeti) célokat. A dán és a holland mezőgazdasági szövetkezés gyakorlata jó példa az utóbbira. A nagy *társadalmi átalakulások hatással lehetnek a szövetkezés szellemi bázisára*, egy erős identitással rendelkező szövetkezés befolyásolhatja az alapjául szolgáló értékeket, bár ez a kapcsolat általában viszonylag gyenge (lásd fekete szaggatott vonal az ábra bal felső sarkában).

A szövetkezetek *többfajta célt* is kitűzhetnek, de ezek alapvetően két fő csoportba sorolhatók: *gazdaságiak és társadalmiak*. Természetesen lehetségesek más (például kulturális) célok is, de ha nem a gazdasági az elsődleges, akkor a szövetkezet nem lesz autonóm, önfinanszírozó, függni fog az államtól és/vagy más szervezetektől, s aki a tőkét adja, az szabja meg a feltételeket. A két legfontosabb cél az *1. ábra* bal felső sarkában látható, s ez a kiindulópontja vizsgálatunknak.

A tagok meghatározhatják a *funkciókat* is (lásd szürke nyíl), annak érdekében, hogy az alapvető szövetkezeti célt teljesíteni tudja a szövetkezet. Gazdasági szempontból vizsgálva ezt a folyamatot, lényeges, hogy piacgazdasági viszonyok között a fő cél ugyanaz lehet hosszabb távon is, de a *funkciók átalakulnak*, annak megfelelően, hogy *hogyan és milyen gyorsan változik a környezet* (lásd a következő fejezetben a holland példát). Ennek megfelelően a funkciók megváltozhatnak, a környezet különböző változásainak hatására (lásd szürke nyíl a *környezettől a funkciókig*).

A funkciókból adódó egységes szövetkezeti identitás megléte esetén *formai-jogi biztosítékot jelentő alapelvek* fogalmazhatók meg (lásd később), amely kapcsolatot normál esetben a szürke nyíl fejezi ki a *funkcióktól az alapelvekig*.

A *gyakorlat* a vizsgált folyamat végén található, ahogy az *1. ábrán* látható. Egy erős és rugalmas szövetkezeti identitás esetén a napi működés az utolsó modul. A *normál „szövetkezeti út” követhető az 1. ábrán a szürke nyilak mentén*. A szaggatott nyilak gyengébb kapcsolatos jelentenek, ennek ellenére elképzelhető például, hogy a szövetkezeti gyakorlat befolyással van a *környezetre*, bár inkább az ellenkező irányú hatás a jellemző.⁹

A holland szövetkezés a múltban és a jövőben¹⁰

A mezőgazdasági szövetkezet holland fogalma

A *mezőgazdasági és kertészeti szövetkezet* fogalmán Hollandiában a szövetkezők a következőket értik: „Gazdasági szervezet, amelyben farmerek vagy kertészek folyamatosan együttműködnek, és gazdasági tevékenységük egyes részeit összefogják, közös kockázattal és közös felelősséggel, annak érdekében, hogy az adott gazdasági tevékenységet amennyire lehetséges, jövedelmezővé tegyék, miközben az egyes mezőgazdasági vállalkozások más funkcióinak önálló természetét megőrzik.” (NCR [1993] 16. o.) A leglényegesebb információ, hogy a szövetkezet elsősorban marketingeszköz és az üzleti vállalkozás egyik lehetséges szervezeti formája, tehát tisztán „gazdasági” képződmény.

A dánhoz hasonlóan a holland szövetkezeteknek is alapvető jellegzetessége – ami nem

⁹ Terjedelmi korlátok miatt csak megemlítjük, hogy egy másik tanulmányunkban (Szabó [1997]) részletesen elemeztük (az ábrán vastag fekete vonallal jelzett) három nagy veszélyt is, amely a nem elég erős identitással rendelkező szövetkezeteket érintheti.

¹⁰ Terjedelmi korlátok miatt a holland mezőgazdasági szövetkezés történeti fejlődéséről és az egyes szektorok jellemzéséről lásd *Süveges* [1991]; *Szabó* [1996]; illetve angolul: *NCR* [1993]; *van Diepenbeek* [1989]; *van Dijk–Veerman* [1990].

mondható el minden európai uniós országról – az *államtól való teljes függetlenség* már a szövetkezeti mozgalom kezdete óta. Az állam semmilyen különleges módon nem támogatta (megalakulásukkor) és támogatja a szövetkezeteket a többi vállalkozási formával szemben. Hollandiában ugyanis a szövetkezeteket, az Egyesült Államokhoz hasonlóan, *csupán az üzleti élet egyik lehetséges szervezeti formájának* tekintik. Az állam ilyen téren való semlegessége miatt a szövetkezetek nem számíthattak állami forrásra, aminek természetesen igen jelentős hatása volt a szövetkezeti fejlődésre s elsősorban a finanszírozási módszerekre.

Kezdetben, mivel a farmerek tőkéjüket majdnem teljes egészében a földjükbe és a farm műveléséhez szükséges eszközökbe, valamint épületekbe fektették be, a szövetkezetek létrehozásához szükséges *tőkét a bankoktól* kellett megszerezni. A hitelhez a *bank számára szükséges biztosítékot* az alapszabályban lefektetett következő szabályok garantálták:

1. a farmer köteles *minden termékét a szövetkezeten keresztül* értékesíteni;
2. *kilépés esetén büntetés* fizetése;
3. *korlátlan felelősség* a szövetkezet tartozásaiért.

A *kötelező értékesítés* ma is fontos jellemző, különösen a tejszövetkezetek esetében, mivel meglehetősen nagy befektetések szükségesek ebben a szektorban. Kilépés esetén *büntetést* kellett fizetni, hiszen a visszamaradókra nagyobb adósságteher maradt, nem szólva a kapacitáskihasználás problémájáról. A korlátlan felelősség – a szövetkezetek saját tőkéjének erősödésével – egyre inkább a *korlátolt felelősség felé* mozdult el, ma is ez a jellemzőbb forma.

Hangsúlyozni kell még, hogy az *egyres farmok különállásukat* megtartják, s *csupán tevékenységük egyes elemeit egyesítik* szövetkezetben (részleges integráció) a költségek csökkentése és a hatékonyság növelése érdekében, s teszik mindezt közös kockázat és felelősség vállalása mellett.

A fő cél változatlan

A szövetkezeti identitás elemzéséhez azonban nem elegendő a definíció, hanem vizsgálnunk kell a fő célokat is. Az alapvető és mindmáig változatlan cél a holland esetben tisztán gazdasági: *a tagok jövedelmének növelése*, tehát nem közellátási vagy foglalkoztatási cél, amelyre sok példát találhatunk a volt szocialista és fejlődő országokban. Ebben a felfogásban nagy jelentősége van a holland szövetkezeteknek, azáltal, hogy:

- egyrészt *folyamatos és esetenként (szektoroktól függően) nagy piaci pozíciót* biztosítanak a farmertagnak;
- másrészt biztosítják számára a *farmjába és a szövetkezetbe befektetett tőke megtérülését*.

A tagok gazdálkodásával összefüggő szövetkezeti tevékenység várt folytonossága (hosszabb távon) szintén a legfontosabb ösztönzőkhöz tartozik a szövetkezet alapítását, illetve a szövetkezeti tagság fenntartását illetően (Zwanenberg [1995]).

Nagyon fontos, hogy kiemeljük: a holland szövetkezetnek nincs közvetlen szociális vagy társadalmi célja. Természetesen a farmer jövedelmének emelkedése társadalmi és szociális helyzetét, életszínvonalát javítja, azonban nem ez az alapvető cél. Nem tartoznak politikai kérdések sem a szövetkezetek hatáskörébe, ezek a feladatok az úgynevezett farmerszövetségekhez tartoznak. A holland mezőgazdasági szövetkezés alapvető célja tehát alapvetően különbözik a termelőszövetkezetek munkalehetőséget, megélhetést célzó és gyakran közellátást is biztosítani kívánó célkitűzésétől.

Változások a funkciókban¹¹

A mezőgazdasági szövetkezetek létrejöttének legfontosabb gyakorlati jelentőségű makrogazdasági oka tehát az úgynevezett *piaci ellensúlyozó erő* (*countervailing power*) (*Galbraith* [1963], *NCR* [1993] stb.) létrehozása volt a 19. század utolsó harmadában, az egyes farmerek versenyhelyzetének javítására, s ezáltal jövedelmének növelésére. Így sikerült a piacot bizonyos mértékig a kvázitiszta verseny irányába elmozdítani, részben az áralakulásra való úgynevezett *kisugárzó hatásuk* (*radiation effect*) révén. Utóbbi azt jelenti, hogy a szövetkezet tevékenysége hatással van az összes – farmerek és kertészek által – megtermelt termék árszínvonalára, az elért piaci áráktól pedig hosszabb távon egyetlen vállalat sem térhet el a piacról való kiszorulás nélkül.

Összegezve, a múltban a vizsgált szövetkezetek *fő funkciója* az optimális – értelemszerűen, a marketing-szövetkezetek esetében a lehető legmagasabb – termékár és árkiegészítés biztosítása volt a tag számára. Különösen lényeges vonás volt, hogy a szövetkezet kezdetben a tag minden termékét átvette, s nem voltak olyan szigorú minőségi megkövetések, mint manapság a jól működő szövetkezetek többségében. Tehát az *árvezető szerep* (*price leadership*) volt a közös jellemzője a holland mezőgazdasági szövetkezeteknek az eddigi fejlődés során. A szövetkezet definíciójától és alapvető céljaitól eltérően a funkciói azonban megváltoztak – válaszul az élelmiszer-gazdaságban és különösen a kereskedelemben bekövetkezett alapvető változásokra (*van Dijk–van Bekkum* [1997], *Szabó* [2002]).

Ki kell emelnünk a holland mezőgazdasági szövetkezés rugalmasságát, a kihívásokra való reakcióképességét. Ennek fő oka a stabil, erős *szövetkezeti identitás* megléte, hiszen a fő cél állandóan változatlan, ezért a *szövetkezetek fő funkciójának* (*árvezető szerep*) *megváltozása piacvezető feladattá nem jelenti*, hogy a szövetkezet feladná alapvető jellegzetességeit, *lényegét*. Ellenkezőleg, annak érdekében, hogy a fogyasztói magatartás megváltozását a lehető legrövidebb úton közvetítsék a termelők (tagok) számára, a szövetkezetek egyre inkább mint *piaci intézmények játszanak szerepet*. Marketingstratégiáik eredményes megvalósításához azonban szükség van új finanszírozási módszerekre és szervezeti változtatásokra, például az első és második szintű tevékenységek elválasztására (*Poppe* [1993], *van Dijk–Mackel–Poppe* [1993]). A szövetkezetek új funkcióinak betöltéséhez – annak érdekében, hogy ki tudják használni a piaci réseket – szükség van a tagok közötti verseny serkentésére, a beszállított termék (például a tej) minősége alapján (*van Dijk* [1994–1995]).

Szövetkezeti alapelvek a holland gyakorlatban

A legfontosabb alapelv a holland (marketing-) szövetkezetek esetében: a *termék áll a szövetkezet tevékenységének és a tag-szövetkezet kapcsolat középpontjában*. Kiindulópontként számításba kell vennünk, hogy a holland mezőgazdasági szövetkezeti életben egyetlenegy alapelv a közös a „szövetkezeti” cél elérése érdekében: az *úgynevezett arányosság elve*, amely gyakorlatilag a befektetésből (finanszírozásból), a kockázatból és – mindenekelőtt – a *megtermelt jövedelemből való részesedésre* vonatkozik, ez utóbbi általában a *szövetkezettel lebonyolított forgalom* (igénybe vett szolgáltatások mennyisége) arányában. Általában elmondható, hogy a szövetkezetek többségében a „klasszikus felál-

¹¹ Az új gazdasági kihívások és fejleményeik a holland szövetkezésben a következő publikációkban követhetők nyomon: *van Bekkum* [2001], *van Dijk–Mackel–Poppe* [1993], *van Dijk–van Bekkum* [1997], *Helder* [2000], *Kyriakopoulos* [2000], *Poppe* [1993], *Szabó* [1995a].

lás” szerint a tagok szintén a szövetkezettel lebonyolított tranzakciók arányában járultak hozzá a *vállalkozás finanszírozásához*, illetve (természetesen korlátozásokkal) *részesedtek a szavazati jogokból*.

Első látásra különösnek tűnhet, hogy a holland szövetkezés gyakorlatilag csak egy alapelvet alkalmaz a tag és a szövetkezet viszonyának szabályozására, de figyelembe kell venni, hogy az amerikai és több nyugat-európai országban ez a legfontosabb vezérelv egy szövetkezeti formában működő vállalkozás számára. Az arányosság alapelve azonban nem minden esetben érvényesül maradéktalanul. A legújabb kutatások szerint a nagyobb farmertagok hozzájárulása a szövetkezet finanszírozásához nagyobb, mint a szövetkezettel lebonyolított forgalmuk alapján arányos lenne (*Poppe [1993], van Dijk–Mackel–Poppe [1993]*). A szavazati jog birtoklásának is – természetesen – van korlátja, és a megtermelt jövedelem szétosztása is egyre kevésbé alapul a szövetkezet igénybevételén (termékvonal).

Az SZNSZ-alapelvek érvényesülését vizsgálva, meg kell állapítanunk, hogy az „önkéntes és nyílt tagság” elve csak félig-meddig érvényesül, hiszen a nyitott tagságot (beleértve a kilépést is) a tejszövetkezetek alárendelik hatékonysági, kapacitáskihasználási követelményeknek. Az „egy tag–egy szavazat” alapelvét (*a „demokratikus tagi ellenőrzés” részeként*) szintén ritkán alkalmazzák a vizsgált szövetkezetekben, egy bizonyos határig az inkább a forgalommal arányos. A „korlátozott tőkeamat” elve, amely az új felfogás szerint az ügyvezetett tagok gazdasági részvétele összefoglaló alapelv része, eddig nem okozott problémát, azonban a tőkevonal előtérbe kerülésével egyre határozottabban kerül a viták keresztjébe.

A holland fejlődés dióhéjban

Összegezve: *változatlanul érvényes a fő alapelv* (azaz, hogy a termék van a középpontban) *és a szövetkezetek célja* (a tagok jövedelmének növelése). A különböző (marketing-, finanszírozási, szervezeti) stratégiák megvalósításához azonban *szükség van a funkciók megváltozására*, hiszen közelebb kell jutni a fogyasztóhoz, csak így lehet versenyben maradni a hazai és terjeszkedni a külföldi piacon. Emiatt valószínűsíthető, hogy a szövetkezet–tag kapcsolatban a tőkevonal jelentősége a jövőben előtérbe kerül a termékvonallal szemben, hiszen a már említett stratégiákhoz elsősorban pótlólagos tőkére van szükség Hollandiában is (*van Bekkum [2001], van Dijk–Mackel–Poppe [1993], Kyriakopoulos [2000], Poppe [1993]*). A következő évek legizgalmasabb kérdése a tagoktól származó befektetés szükségességének és honorálásának nagyobb hangsúlyozása mellett, a szövetkezet tevékenységének és szervezetének világosabbá, vonzóbbá tétele a nem tagoktól származó (külső kockázattviselő) tőke számára. A szövetkezeti vezetők azonban igyekeznek természetesen a tagságot is – *a tőkevonalon keresztül is – érdekeltté tenni* a szövetkezet működésének sikerében, s ennek érdekében speciális finanszírozási és szervezeti megoldásokat keresnek (*van Bekkum–van Dijk [1997], van Dijk [1997]*).

Az előzőek alapján látható, hogy farmertagok gazdálkodása számára továbbra is *versenyképességet biztosító, nagy hozzáadott értéket előállító* élelmiszer-gazdasági szövetkezetek több ponton meghaladják a klasszikus szövetkezeti elveket, de teszik ezt a tagok érdekében (*Szabó [2002]*).

Lehetséges kutatási irányok

A jövőbeli kutatások során a szövetkezés közgazdasági szempontú vizsgálatát célszerű kiegészíteni, mivel a speciális „jelenség” sokkal tágabb kontextusban és változatosabb módszerekkel is vizsgálható. Ezért a további kutatások esetében szerencsésebb lenne a szövetkezeti identitás elemzése az egyes országok, ágazatok és (azon belül) tevékenységi körök, szektorok szerinti bontásban. Az időtényezőt is figyelembe véve, vizsgálni lehetne az egyes szövetkezeti identitások rugalmasságát is, amely arra utal, hogy mennyire egységes az adott identitás. Mivel az eddig ismert szövetkezeti elméletek nem képesek a szövetkezés lényegének és előnyeinek minden szempontú meghatározására (Røkholt [1999]), további lépés jelenthet a vizsgált téma interdiszciplináris vizsgálata, amelynek során a mélyreható közgazdasági elemzés mellett más (elsősorban társadalom-) tudományok kutatási eredményeit használnánk fel, hiszen ez a szövetkezeti lényeg vizsgálatához, illetve a hosszú távú magyar szövetkezetfejlesztési stratégia kialakításához is elengedhetetlen.

Hivatkozások

- BARTON, D. G. [1989a]: What is a Cooperative? Megjelent: *Cobia, D. W.* (szerk.): *Cooperatives in Agriculture*. Prentice-Hall, Inc. New Jersey. 1. fejezet, 1–20. o.
- BARTON, D. G. [1989b]: Principles. Megjelent: *Cobia, D. W.* (szerk.): *Cooperatives in Agriculture*. Prentice-Hall, Inc. New Jersey. 2. fejezet, 21–34. o.
- BŐÖK, S. A. [1989]: Co-operative Values, Principles and Identity before the Turn of the Century. A Discussion of a Project Approach. Megjelent: *Co-operative Values and Relations between Cooperatives and the State*. New Delphi-szeminárium, október 3–6. Working Papers The ICA Working Party and The ICA Regional Office, New Delphi, 207–246.o.
- BŐÖK, S. A. [1992]: Co-operative Values in a Changing World. Az ICA kongresszus összefoglaló jelentése. XXX. kongresszus, Tokió, október, Megjelent: *Agenda ú Reports*. International Co-operative Alliance Review of International Co-operation, 2/3. 157–169. o.
- COBIA, D. W. (szerk.) [1989]: *Cooperatives in Agriculture*. Prentice-Hall, Inc. New Jersey.
- COGECA [1990]: Agricultural co-operation in Europe – COGECA and the agricultural co-operatives in the 12 Member States of the E. C. Brüsszel, 41–44. o.
- COOK, M. L. [1995]: The Future of U.S. Agricultural Cooperatives: A Neo-Institutional Approach. *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 77: 1153–1159. o.
- CRAIG, J. K.–SAXENA, S. K. [1984]: A Critical Assessment of the Co-operative Principles. *Co-operative College of Canada Working Papers*, Vol. 3. No. 2.
- DAVIS, P. [1995]: Co-operative Management and Co-operative Purpose: Values, Principles and Objectives for Co-operatives into the 21st Century. *Management Centre, University of Leicester, Discussion Papers in Management Studies*, No. 1. január.
- DIEPENBEEK, W. J. J. VAN [1989]: The Dutch Cooperative Concept: A Solid Base for Dutch Family Farming. Megjelent: *Agriculture and Rural Areas, Revue CICA*, július, 35–41. o.
- DIJK, G. VAN [1994–1995]: Többszöri szóbeli közlés: interjúk és konzultációk. Wageningen, 1994. augusztus–1995. május.
- BEKKUM, O. F. VAN [2001]: *Cooperative Models and Farm Policy Reform*. Van Gorcum, Assen.
- BEKKUM, O. F. VAN–DIJK, G. VAN (szerk.) [1997]: *Agricultural Cooperatives in the European Union*. Van Gorcum, Assen.
- DIJK, G. VAN–VEERMAN, C. P. [1990]: The philosophy and the practice of Dutch Co-operative marketing. Paper presented at the Workshop on International Marketing, University of Jerusalem, június.
- DIJK, G. VAN–MACKEL, C. J. [1991]: Dutch agriculture seeking for market leader strategies. *European Review of Agricultural Economics*, 3–4. 345–365. o.

- DIJK, G. VAN-MACKEL, C. J.-POPPE, K. J. [1993]: Finance and management strategies of agricultural cooperatives. Aspects of the debate in the Netherlands. Proceedings ICOS-conference on cooperative financing, kézirat Dublin, 1–12. o.
- DIJK, G. VAN-MACKEL, C. J. [1994]: A New Era for Co-operatives in the European Agro-Food Industries. Megjelent: *The World of Co-operative Enterprise 1994*. Rochdale Pioneers – 150 Years. Ünnepi kiadás, The Plunkett Foundation, Oxford, 75–85. o.
- DIJK, G. VAN [1997]: Implementing the Sixth Reason for Co-operation: New Generation Co-operatives in Agribusiness. Megjelent: *Nilsson, J.-Dijk, G. van* (szerk.): *Strategies and Structures in the Agro-food Industries*. Van Gorcum, Assen.
- GALBRAITH, J. K. [1963]: *American Capitalism. The Concept of Countervailing Power*. Penguin Books–Hamish Hamilton, London.
- HAKELIUS, K. [1996]: *Cooperative Values – Farmers’ Cooperatives in the Minds of the Farmers*. Dissertations 23. Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala.
- HELDER, J. J. [2000]: The role of local co-operatives and their interest in international collaboration. Internationalisation of the co-operative: footloose or rootloose? Kézirat, ICA Regional Assembly for Europe, 1. sz. munkacsoport: Concentration and cross-border co-operation. NCR, október 4. Pozsony, 1–4. o.
- HENDRIKSE, G. W. J.-VEERMAN, C. P. [2001]: Marketing co-operatives and financial structure: a transaction costs economic analysis. *Agricultural Economics*, 205–216. o.
- ICA [1995]: *The International Co-operative Alliance Statement on Co-operative Identity*. Review of International Co-operation, 3. 3–4. o.
- HRIG KÁROLY [1937]: *A szövetkezetek a közgazdaságban*. A szerző kiadása, Budapest.
- KARANTINIS, K.-NIELSEN, T. V. [2004]: The hold-up problem in „code of practice” by farmer cooperatives. *Vertical Markets and Cooperative Hierarchies: The Role of Cooperatives in the International Agri-Food Industry* című konferenciára készített tanulmány, M.A.I.Ch., Chania, Görögország, szeptember 3–7. kézirat, 1–36. o.
- KYRIAKOPOULOS, K. [2000]: *The Market Orientation of Cooperative Organizations*. Assen: Van Gorcum.
- LEHOTA JÓZSEF [2000]: *A piaci intézményrendszer, szervezetek szerepe és funkciói. Élelmiszer-marketing-tudomány*, 2. sz. 3–11. o.
- LEI-DLO [1995]: Recent and future developments in the Dutch dairy chain. LEI-DLO, Mededeling 521, január 32–37. o.
- MACPHERSON, I. [1994]: *The Co-operative Identity in the Twenty-First Century*. A background paper. Review of International Co-operation, 3. 8–26. o.
- MEULENBERG, M. T. G. [1997]: *Evolution of agricultural marketing institutions: a channel approach*. Megjelent: *Wierenga, B.-van Tilburg, A.-Grunert, K.-Steenkamp, J-B. E. M.-Wedel, M.* (szerk.): *Agricultural Marketing and Consumer Behavior in a Changing World*. Kluwer Academic Publishers, Boston–London–Dordrecht, 95–108. o.
- MEULENBERG, M. T. G. [2000]: *Voluntary marketing institutions in food marketing systems*. Megjelent: *van Tilburg, A.-Moll, H. A. J.-Kuyvenhoven, A.* (szerk.): *Agricultural Markets beyond Liberalization*. Kluwer Academic Publishers, Boston–London–Dordrecht, 213–233. o.
- NCR [1993]: *Agricultural and Horticultural Co-operatives in the Netherlands*. Nationale Coöperatieve Raad voor land- en tuinbouw, Rijswijk, július.
- POPPE, K. J. [1993]: *Financing in Western European Agriculture: A Comparative Perspective*. Megjelent: *Silvis, H. J.* (szerk.): *Capital and Finance in Western and Eastern European Agriculture*, Wageningen Agricultural University, 13–55. o.
- RØKHOLT, P. O. [1999]: Strengths and weaknesses of the co-operative form. A Matter of Perspective and Opinion. Az ICA nemzetközi tudományos konferenciáján elhangzott előadás, Quebec, augusztus 28–29.
- SPEAR, R. [1999]: *The Co-operative Advantage*. ICA European Research Conference on Continuity, Transition and Renewal: New Trends in European Cooperation. Weimar, október, kézirat, 1–12. o.
- ROYER, J. S. [1999]: *Co-operative Organisational Strategies: A Neo-Institutional Digest*. Journal of Cooperatives, Vol. 14. 44–67. o.

- SÜVEGES MÁRTA [1991]: A szövetkezet jogi formája és természete a piacgazdaságban. Szövetkezés, 1. sz. 3–30. o.
- STAATZ, J. M. [1984]: A Theoretical Perspective on the Behaviour of Farmers' Cooperatives. Michigan State University, PhD-disszertáció.
- SZABÓ G. GÁBOR [1993]: Titokzatos-e a szövetkezeti lényeg? Az Ihrig-féle alapelvek ma. Szövetkezés, 1. sz. 25–35. o.
- SZABÓ G. GÁBOR [1995a]: A holland mezőgazdasági szövetkezés legújabb kihívásai. Szövetkezés, 1. sz. 49–60. o.
- SZABÓ G. GÁBOR [1995b]: Co-operative Identity in Hungary and Europe. Principles and Roles of Agricultural Co-operation. Challenge and Strategies for Re-establishing East-Central European Agricultures. A 41.¹ EAAE-szeminárium jegyzőkönyve, Gödöllő, Magyarország, szeptember 6–8. 221–226. o.
- SZABÓ G. GÁBOR [1996]: A szövetkezés gazdasági lényege Ihrig Károly elméletében, valamint a dán és a holland élelmiszer-gazdaságban. Kandidátusi értekezés, Budapest–Kaposvár.
- SZABÓ G. GÁBOR [1997]: Usefulness and possibilities of using the „co-operative identity” concept in economic analysis of co-operatives. Acta Agraria Kaposváriensis, 1. sz. 67–79. o. <http://www.kaposvar.pate.hu/PDF/VOL1NO1/13Szabo.pdf>.
- SZABÓ G. GÁBOR [2002]: A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszer-gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 3. sz. 235–251.o.
- SZNSZ [1995]: A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról. Szövetkezés, 2. sz. 77–78. o.
- ZWANENBERG, A. [1993]: The Complications of Financing Dairy Cooperatives. A Capital and Finance in West- and East-European Agriculture című 32¹ EAAE-szemináriumra készített tanulmány, március 22–23. Wageningen, Hollandia.

Közgazdasági Szemle

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a Közgazdasági Szemlét ___ példányban, az alábbi címre:

Megrendelő neve: _____

Címe: _____

A kézbesítés helye: _____

Az előfizetési díjat csekken fizetem.

Az előfizetési díjat pénzüintézeti átutalással egyenlítem ki.

Előfizetési díj egy évre 15 600 Ft fél évre: 7800 Ft

_____ dátum

_____ aláírás

Megrendelhető levélben: Magyar Posta Rt. 1900 Budapest; faxon: 303-3440;
e-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu